

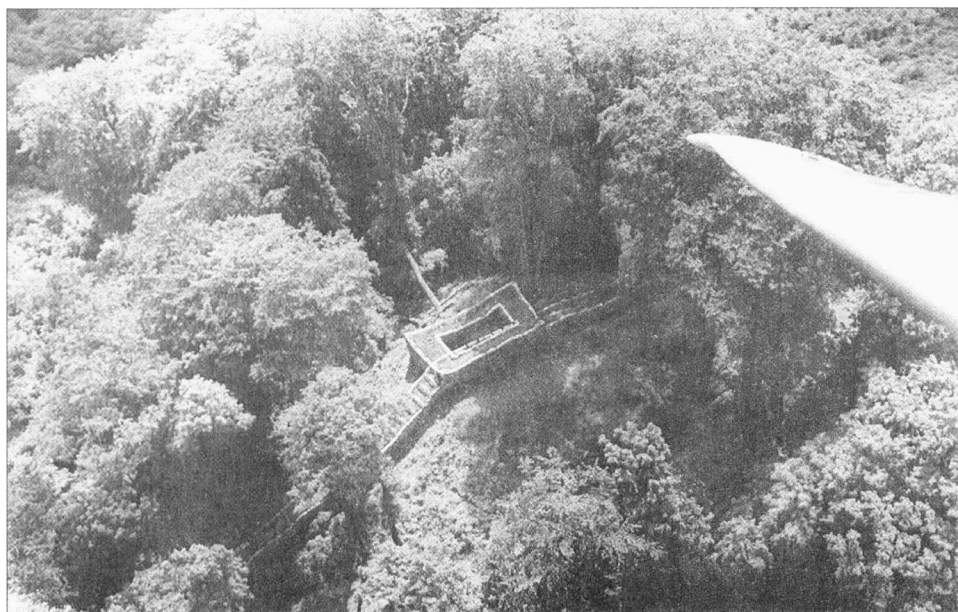
Materiálne doklady remeselníckych dielní na Pustom hrade

VÁCLAV HANULIAK

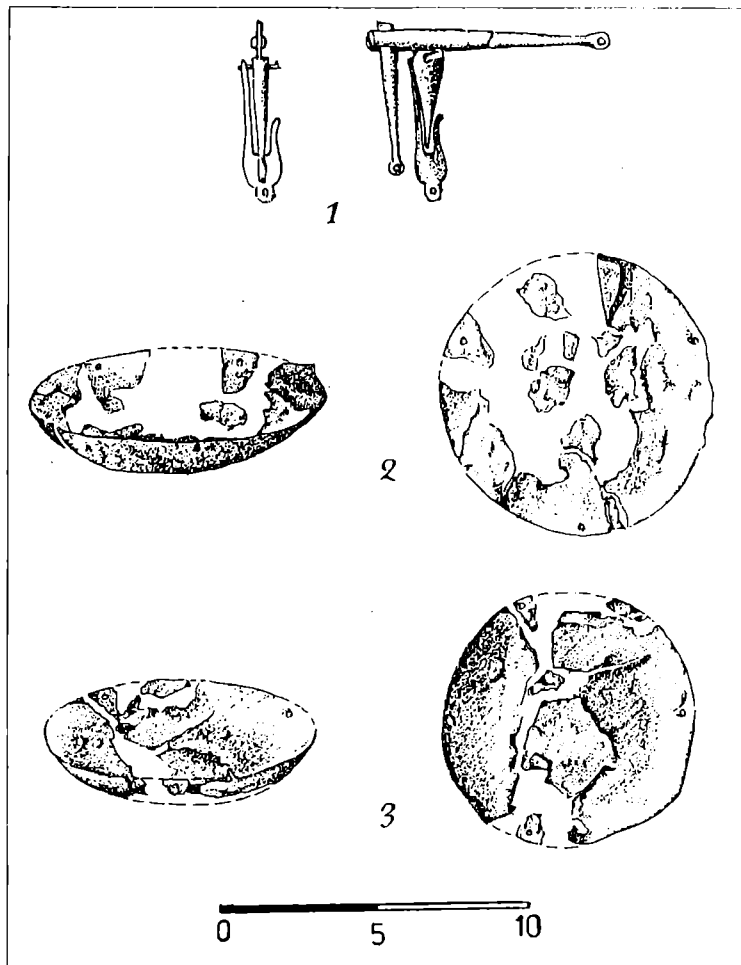
Archeologický výskum hradu Starý Zvolen (od 19. stor. uvádzaný pod názvom Pustý hrad) po 9. výskumnej sezóne definitívne nadobudol charakter systematického výskumu. Napriek tomu, že postup výskumných prác je determinovaný požiadavkami investora, výsledky výskumu priniesli jednoznačné materiálne doklady, na ktorých môžeme postaviť novú, resp. značne doplniť torzovitú stavebnú etapizáciu Ing. Menclovej z 50-tych rokov (Menclová 1954).

Výskum od roku 1992 predchádzal stavebno-statickým úpravám objektov, ktorým hrozila deštrukcia. Vstupná vežová brána, ktorá je dnes symbolom tejto kultúrnej pamiatky vykazovala také statické poruchy, že vlastník uvažoval o asanácii horných podlaží. Výskum jednoznačne dokázal, že vstupná vežová brána bola stavebne dobudovaná až v druhej stavebnej etape. Počiatky tohto objektu spadajú do pol. 13. stor., do obdobia po roku 1241. Druhá etapa, ktorú predstavuje veža pristavaná k bráne z jej exteriéru, bola dobudovaná na prelome 13. a 14. stor. a je datovaná mincou posledného Arpádovca Ondreja III. (1290–1301) (Hanuliak 1994).

Druhým, výskumne sledovaným historickým objektom bola obytná veža I. Veža so svojím opevnením predstavuje najstaršiu solitérnu stavbu kráľovského komitátneho hradu. Počiatky hradu podľa kronikára Anonyma P. spadajú do obdobia vlády Belu III. v rokoch 1172–1196. Obdobie vojnových stretov medzi Matúšom Čákom a správcami Zvolenského

Obr. 1. Zvolen – Starý Zvolen (Pustý hrad). Odkryté a prezentované základy obrannej bašty veľkého opevnenia. Foto: Václav Hanuliak.

Obr. 2. Zvolen – Starý Zvolen (Pustý hrad). Bronzové vážky z kultúrnej vrstvy interiéru obrannej bašty. Nakreslila: M. Severinyová.

hradu Balašovcami, stúpecami Václava III. v I. decéniu 14. stor. primälo majiteľov k lepšiemu vojenskému zaisteniu obytnej veže. Obostavaním resp. opláštením celého obvodu starej veže základom s hrúbkou 220 cm dosiahla celková hrúbka základov v prvých dvoch podlažiach 550 cm. Dá sa predpokladať, že zosilnením základov hlavnej obytnej veže záujmom staviteľov pri prestavbe bolo zvýšenie podlažnosti, ako to nachádzame na hlavnej obytnej veži na Trenčianskom hrade (Fiala 1977).

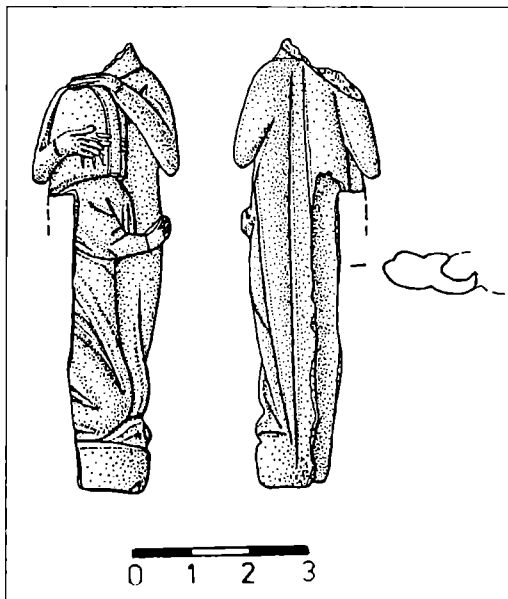
Stavba obytnej veže komitátneho hradu bola predmetom skúmania už v minulom storočí (Könyöki 1905). Prof. Könyöki sondážnou metódou sa však sústredil iba na prehľadávanie interiérových vrstiev veže. Na odkrytej a už značne narušenej architektúre veže sa tiež nepriamo podpísal rok 1968, keď po havárii vojenského lietadla posádkové veliteľstvo sovietskej armády sa rozhodlo vybudovať na kóte Pustého hradu, teda na základoch obytnej veže svetelný maják. Po odstránení týchto rušivých vplyvov objekt základov veže bol sanovaný tak, aby sa stal architektonicko-historickým exponátom múzea v prírode.

Ďalším skúmaným a dnes tiež prezentovaným objektom je obytná veža II., nazývaná tiež Pertoldova. Obytná veža bola postavená po roku 1241 súčasne s obvodovou hradbou refúgia, ktoré začlenilo do svojho obvodu i starší komitátny hrad. Na základe zistenej nále-

zovej situácie, keď sa archeologický výskum mohol oprieť o stratigrafiu vrstiev, datovanú mincami, kladíme túto stavebnú aktivitu spolu s výstavbou veľkého opevnenia do rokov 1241–1254. Táto stavebná činnosť je doložená i listinou z roku 1255, podľa ktorej staviteľ Pertoldus „lapidaria noster de Zolum“ za zásluhy pri prestavbe hradu dostal dedične dedinu Dubové (8 km JZ od Zvolena) (Fügedy 1968). Stavba predstavovala hranolový typ veže s rozmermi 11,2×11 m. Hrúbka základov v prízemnej časti dosahuje 2 m. V JZ časti prízemnia bol odkrytý pôvodný vstup, ktorý mal mladšiu zámurovku. S funkčným portálom súvisí najstaršia zistená kultúrna vrstva v interiéri, zastúpená početnou keramikou, militáriami a kostenými predmetmi. Početné zastúpenie predmetov vo forme polotovarov, či už ide o kostené predmety a nerazené mincové kotúčky, je predpokladom, že miesto nálezu prízemnia veže predstavovalo akúsi univerzálnu dielňu. Okrem predmetov bežnej dennej potreby vychádzali z tejto dielne i falzifikáty mincí. Čoho dôkazom sú mince nahrubo pokryté striebrom. Pomerne dobrá čitateľnosť zaraďuje tieto mince ku skupine viedenských fenigov Přemysla Otakara II. (1251–1276). Lokalizovanie falzifikátorskej dielne do prízemnej časti obytnej veže II. umocňujú i nálezy váhových misiek, tégliky s bronzovinou a početná troska. Bohato zastúpenú staršiu (spodnú) kultúrnu vrstvu od mladšej (zánikovej) oddeľovala výrazná sterilná medzivrstva. Mladšiu kultúrnu vrstvu dokladá nádobka s esovitou profiláciou a rytou vlnicovou výzdobou, fragmenty keramiky s glazovaním na vnútornej strane a zlomky gotických pohárov, ktoré sa nachádzali i v severnej exteriérovej časti v zásype obrannej priekopy (Hanuliak 1997).

Zánik obytnej veže II. datujeme do pol. 15. stor., do obdobia vojnových potýčok medzi Jánom Huňadym a Jánom Jiskrom. Písomný prameň z roku 1451 uvádza, že Starý Zvolen vypálil Ján Huňady (Sopko 1995). V samom závere 13. stor. dochádza na Zvolenskom hrade k príprave pre zástavbu SV časti jeho hornej polohy. Prvým krokom pre vybudovanie novej obytnej zástavby bola stavba obrannej bašty, pristavanej z exteriéru k obvodovej hradbe veľkého opevnenia. Bašta spolu s priečnou hradbou ohraničuje centrálnu časť polohy od severu (obr. 1). Staviteľia dômyselne využili dominantnú polohu v tomto priestore, pretože terén pri vonkajšej severnej hrane prudko klesá. Úlohou obrannej bašty okrem uzatvárania obrany v centrálnej časti hornej polohy bolo zabezpečovať a chrániť vstup do horného hradu. Vytvorením prechodu dodatočným prielomom v hradbe v SV časti hradu bašta flankovacím manévrom zabezpečovala taktické i ochranu vstupu brány.

Bašta je evidentne pristavaná na škáru k obvodovej hradbe refúgia. Samotná hradba refúgia v priestore bašty nesie stopy po dodatočnej prestavbe, ktorú dokumentujú negatívny otvor po vyhnitých trámoch ochodze, kde môžeme predpokladať vstupný portál do druhého podlažia bašty. Výstavbe bašty predchádzala pomerne zložitá úprava terénu. Na základe viacerých sond a zisťovacích rezov je evidentné, že hradba veľkého opevnenia refúgia je postavená na mohutnom vale, ktorý vo svojom jadre obsahuje množstvo praveké-

Obr. 3. Zvolen – Starý Zvolen (Pustý hrad). Torzo rukoväte noža z kultúrnej vrstvy interiéru obrannej bašty. Nakreslila: J. Hritková.

Zadal: PhDr Václav Hanuliak, Pamiatkový ústav Banská Bystrica

Posudzoval: Doc.Ing. Peter Cengel, PhD. Hutnícka fakulta Technickej univerzity v Košiciach

V r. 1996 som dostal sadu nálezov trosiek s vyšším obsahom železa z archeologického výskumu, nálezište Zvolen-Pustý hrad. Nálezy sú vyhodnotené v štyroch vzorkách. Chemické zloženie uvádza tab.1.

Tab.1 Chemické zloženie trosiek.

č.	(%)				
	Fe _{celk.}	CaO	MgO	SiO ₂	Al ₂ O ₃
Z1	34,00	8,4	0	37,6	1,63
Z2	47,47	2,8	0	35,18	0
Z3	13,96	6,16	0	53,22	1,63
Z4	30,71	6,16	0	39,04	0

Nálezy Z1, Z3, Z4. Pórovité trosky s obsahom železa od 13,96 % Fe do 34,0 % Fe (Z1). Podľa chemického zloženia a vzhľadu trosiek, ide o trosky kováčske, trosky ktoré vznikli pri kováčskej výrobe železných predmetov. Nejde o trosky ktoré vznikli ako produkt pri výrobe železa. Podľa tohoto poznatku bola, na Pustom hrade-Zvolen kováčka dielňa.

Nález Z2. Nález bol pôvodne pomenovaný ako kovový ingot. Čierna hutná troska nepravidelného tvaru. Chemické zloženie, Z2 v tab.2.

1. Troska má nepravidelný tvar, ohraničený lomovými plochami ako aj plochou, ktorá bola v dotyku s nádobou v ktorej troska tuhla. Táto plocha má zaoblený tvar, je lesklá a na povrchu zvrásnená. Ak si predstavíme, že troska stuhla v okrúhlejšej nádobe, potom sú vrásky rovnobežné s fiktívnou hladinou trosky.

Obr. 4. Zvolen – Starý Zvolen (Pustý hrad). Chemický rozbor trosiek odkrytých v hospodárskej zástavbe hradu.

ho materiálu. Staviteľia bašty z obavy zo zafaženia a zosuvu podložnej vrstvy vytvorili na kamennozemnom vale výškovo takmer jednotné plató a na ňom postavili k hradbe obrannú baštu. Bašta má nepravidelný obdĺžnikový pôdorys s rozmermi 11x7 m. Hrúbka základov sa pohybuje od 1,9 do 2,6 m. Rozmery interiéru sú 6x3 m. Výšková úroveň bašty v západnej časti po odkryve bola dochovaná až po predel prvých dvoch podlaží, ktoré dokumentujú kapsy po priečných trámoch. Odkryvom zásypu interiérových vrstiev so zvyškami prehorených stropov sa dalo určiť, že bašta bola trojpodlažná. Podobne ako predchádzajúca obytná veža, i táto solitérna bašta svojím nálezovým inventárom niesla znaky univerzálnej dielne. V najspodnejšej kultúrnej vrstve, ktorú tvorila prízemná a sčasti zahĺbená suterénna

Obr. 5. Zvolen – Starý Zvolen (Pustý hrad). Gotická časť južnej obvodovej hradby s bráničkou do hospodárskej časti Dončovho hradu. Foto: Václav Hanuliak.

časť bašty, bol zistený obdobný sprievodný materiál ako v prízemnej časti obytnej veže II. Bronzové skladacie vážky slúžiace na presné váženie drahého kovu (obr. 2), mincové nerazené kotúčiky, kostené polotovary aj finálne výrobky z nich, keramika, militáriá a kamenné žarnovy – to je stručný výpočet nálezov z interiéru bašty (Hanuliak 1999).

Osobitnú pozornosť si zasluhuje umelecky stvárnená plastika rukoväte noža zo slonoviny. Torzo rukoväte (dĺ. = 8 cm) môžeme priradiť k výrobkom úžitkového umenia, ktorých materiál a imponantný reliéf prezrádza, že tento luxusný tovar je importom (obr. 3). Z hľadiska časového zaradenia kultúrnej vrstvy, ktorú spolu s inými nálezmi, no najmä s mincami s razbou Ladislava IV. (1272–1290) a Albrechta I. (1282–1298), datujeme tento ojedinelý nález zo slonoviny na rozhranie 13. a 14. stor.

Majstrovstvo v gotickej rezbe, predovšetkým v slonovinových rezbách preukázalo Francúzsko, ale aj germánske územia (Slivka 1984).

Blízka analógia je známa z Čiech (Vysoké Mýto), kde autor objavu zaraďuje rukoväť do francúzskeho okruhu rezbárstva s tým, že do prostredia Čiech bola importovaná. Jej vznik datuje do 1. pol. 14. stor. (Sommer 1981).

Priestor horného hradu Starého Zvolena vymedzený na severe tzv. Dončovým hradom a na juhu priečnou hradbou je vo svahovitom teréne evidentný zemnými úpravami s viacnásobnými terasami. Prieskum v tejto časti zatiaľ iba sondážnou metódou priniesol pozitívne zistenie, že na terasách sú umiestnené objekty, ktoré môžeme charakterizovať ako kováčske vyhne. Sprievodným materiálom týchto objektov sú viacvrstvové sloje trosky. Rozborom nájdenej trosky sa zaoberá Doc. P. Cengel z Hutníckej fakulty TU v Košiciach (obr. 4). Ďalším sprievodným materiálom týchto objektov bola zatiaľ iba bežná keramika, datovaná do poslednej tretiny 13. stor.

Tieto hospodársko-výrobné objekty sú situované v samostatnej opevnenej časti v rámci horného hradu. Vzhľadom na nebezpečenstvo rozšírenia požiaru staviteľia situovali vyhne do bezpečnej vzdialenosti (100 až 120 m) od obytnej zástavby. Komunikačné prepojenie týchto samostatných častí je doložené. Dôkazom toho je odkryv brány v západnej časti južnej obvodovej hradby v zhodnej resp. jednotnej nadmorskej výške (obr. 5).

Archeologický výskum na Pustom hrade sa od výskumnej sezóny 1997 sústreďuje na jeho najmladšiu zástavbu, ktorú pre orientáciu a časové zaradenie nazývame Dončovým hradom. Dončov hrad v rámci zástavby horného hradu tvorí samostatnú hradnú jednotku.

Gotická zástavba hradu je spätá so šľachtickým rodom Balašovcov. Svojou samostatnou opevnenou plochou (s rozlohou 0,8 ha) sa odčleňuje od ostatného areálu. Obytnú zástavbu tvoria dve stavebné krídla, severo–južné a východo–západné, s priestranným nádvorím s rozmermi 60×50 m. Prudký sklon nádvorja k západnej obvodovej hradbe prinútil staviteľov k stavebnozemným úpravám – k vybudovaniu troch terás, ktorými sa sfunkčnilo celé nádvorie. Okrajové západné hrany terás boli proti zosuvu a splavovaniu zabezpečené terasovými múrikmi.

Na hrane prvej (hornej) terasy pri južnej obvodovej hradbe bol sčasti odkrytý samostatný objekt, ktorý podľa inventáru hodnotíme ako kostiarsku dielňu. Okrem tradičných keramických nálezov druhú veľkú skupinu zastupovala parohovina a kosti ako polotovary. Na parohovine a kostiach sú evidentné stopy po sekaní sekáčovitým nástrojom alebo po rezaní nožom. Na niektorých kusoch parohoviny sú zase stopy po priečnom a pozdĺžnom delení pílkou. Kostiarska dielňa bola situovaná pri južnej obvodovej hradbe. Horná, východná časť objektu bola zasekaná do skalného podlažia. Dolná, západná časť objektu z hľadiska potreby vyrovnania nivelety bola zvýšená obvodovým múrikom a zdvihnutou sypanou a udupanou podlahou. Rozmery objektu dosahovali 460×520 cm.

Predpokladáme, že terasy najmä pri obvodových hradbách prinesú ďalšie objavy objektov, ktoré snáď spestria škálu remesiel na Starom Zvolene.

Literatúra

- FIALA, A., 1977: Obytná veža Trenčianskeho hradu. Pamiatky a príroda, s. 13–15.
FÜGEDY, E., 1986: Castle and society in medieval Hungary (1000–1437). Budapest.
HANULIAK, V., 1994: Archeologický výskum zvolenského komitátneho hradu. *Archaeologia historica* 19. Brno, s. 207–214.
HANULIAK, V., 1999: Doklady hmotnej kultúry Starého Zvolena (Pustého hradu) od 12. do 17. storočia. *Archaeologia historica* 24. Brno, s. 354–361.
HANULIAK, V., ŠIMKOVIC, M., 1997: Dončov hrad a vrchotnostredoveké refúgium nad Zvolenom. *Archaeologia historica* 22. Brno, s. 161–168.
KÖNYÖKI, J., 1905: Közepkori várak. Budapest, s. 227–229.
MENCLOVÁ, D., 1954: Hrad Zvolen, s. 11.
SLIVKA, M., 1984: Parohová a kostená produkcia na Slovensku v období feudalizmu. *SIA*, XXXII-2. Bratislava, s. 377–429.
SOMMER, P., 1981: Střenka ve tvaru sokolníka z Vysokého Mýta. In: *Præhistorica*. VIII. *Varia Archaeologica* 2. Praha, s. 315–318.
SOPKO, J., 1995: Kroniky stredovekého Slovenska. Budmerice, s. 193.

Sachliche Belege der handwerklichen Werkstätte in der „Pustý hrad“ – Wüsten Burg

Starý Zvolen (Alt Sohl) stellte im Früh- und Hochmittelalter auf dem Gebiet der mittleren Slowakei eine Zentralburg mit der Militär- und Verwaltungsfunktion dar. Nach ihrem Untergang wurde schon vom Ende des 16. Jhs. als verlassene oder wüste Burg bezeichnet. Aus der strategischen Sicht stand die Burg im Neresnicker Tal beim Zusammenfluss der Flüsse Hron und Slatina auf der Kreuzung zweier mittelalterlichen Wege. Die Bauentwicklung der Burg auf der Fläche von 7,6 ha kann man von der 2. Hälfte des 12. Jhs. bis zum Jahr 1559 verfolgen. Ihren romanischen Teil repräsentieren Wohntürme und Refugiumsbefestigung, die in den Jahren 1241–1255 gebaut wurde. Den gotischen Teil der Burg belegen einige Bauten aus der Regierungszeit Andreas III. (1290–1301) und Karl Robert von Anjou (1307–1342).

Neben den Wohnbauten aus beiden erwähnten Perioden wurden archäologisch auch Wirtschaftsbauten festgestellt. Ein selbstständiger Teil der Wirtschaftsbauten befindet sich im Zentrum der oberen Burg. P. Cengel bezeichnete diese Bauten aufgrund der chemischen Analyse der Eisenschlacken als Schmiedewerkstätte. In der Nähe der Wohnobjekte im nordöstlichen Teil der oberen Burg wurde eine Knochenwerkstätte freigelegt. Neben der Keramik war dort grosse Menge von Knochen und Geweih.

Abbildungen:

1. Zvolen – Starý Zvolen (Alt Sohl – Wüste Burg). Freigelegte Fundamente der Verteidigungsbastei in der grossen Befestigung.
2. Zvolen – Starý Zvolen. Bronzewaage aus einer Kulturschicht in der Verteidigungsbastei.
3. Zvolen – Starý Zvolen. Ein Teil des Messerhandgriffs aus der Kulturschicht in der Verteidigungsbastei.
4. Zvolen – Starý Zvolen. Chemische Analyse der Eisenschlacken aus den freigelegten Trümmern im wirtschaftlichen Teil der Burg.
5. Zvolen – Starý Zvolen. Gotischer Teil der südlichen Umfassungsmauer mit einem kleineren Tor im wirtschaftlichen Teil der Burg.

